

Uyuşmazlıktan Çözüm Giden Yol: Endonezya'nın Açe Eyaletindeki Barış Süreci

Fulya KÖKSOY*

ÖZ

İki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi bağlamında ortaya çıkan Soğuk Savaş sonrası dönemde, iç silahlı çatışmaların niceliksel olarak artış eğilimine girdiği görülmektedir. Günümüz dünyasında ise farklı coğrafyalarda devam eden iç silahlı çatışmalar ekseninde çatışma analizi ve çatışan taraflar arasında işbirliği ve kapsayıcı çözüm odaklı olup, sert güç politikalarını içinde barındırmayan çatışma çözümü disiplini öncelikli bir konuma yükselmektedir. Bu bağlamda çatışma analizi, çatışma çözümü ve barış araştırmalarına yönelik ilgi her geçen gün artmaktadır.

Teorik ve pratik boyutun birlikte yansıdığı çatışma analizi ve çözümü disiplini çerçevesinde bu çalışmanın temel odak noktasını, Endonezya'nın 33 eyaletinden biri olan Açe'de Endonezya hükümeti ve Özgür Açe Hareketi (*Free Aceh Movement-Gerekan Aceh Merdeka-GAM*)** arasında yaşanan iç silahlı çatışmanın ve çözüm sürecinin analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmanın nihai amacı ise Açe'deki çatışmanın analizi ve çözümü konusunda Türkçe yazındaki eksikliği gidermek ve alana katkı sağlamaktır. Öyle ki devletlerarası çatışmalardan uluslararası çatışmalara, iç silahlı çatışmalardan bireysel çatışmalara kadar geniş bir skalada uygulanabilen ve multi-disipliner özelliği haiz olan çatışma analizi ve çözümü disiplininin, Türkiye'de yeni bir alanı teşkil ettiği ve Açe örnek olayı üzerine yapılan çalışmaların kısır kaldığı görülmektedir. Bu minvalden hareketle Açe bölgesinde yaşanan ve nihai olarak çözüme kavuşması çerçevesinde başarıya ulaşan bu örnek olayı ele alarak hem Türkçe yazına katkı sağlamak hem de devam eden çatışma süreçleri için ne gibi adımların takip edilebileceğinin analiz edilmesi amacıyla bu yönde bir çalışma ortaya konmaktadır.

Çatışma çözümünün mümkün olduğunu gösteren Açe örnek olayı çerçevesinde, barış sürecine gidilmesinde başarılı örneklerin özümsemesi önem arz eden bir hususu teşkil etmektedir. Her ne kadar çatışmaların dinamikleri birbirinden farklılık arz etse de çözüme kavuşan Açe örneğinin dünya genelinde devam eden iç silahlı çatışmalara emsal teşkil edeceği düşüncesinden yola çıkılarak, bu yönde bir çalışma oluşturma amacı söz konusu olmuştur. Bu bağlamda çalışmada çatışmanın tarihsel arka planını oluşturan ve çatışmanın tırmanma evresine geçmesindeki temel faktörler nelerdir?, Çatışma çözümü aşamasına hangi şartlar altında geçilmiştir?, Çatışma çözümünün beş aşamasından biri olan barış müzakerelerinin başlamasında etkili olan hususlar nelerdir? (karşılıklı zarar görülen açmaz noktasına ulaşılması, etkili arabulucunun süreç içerisindeki rolü, dış aktörlerin barış sürecini desteklemesi vb.), Çatışmanın başarılı bir şekilde çözüme kavuşmasında etkili olan değişkenler nelerdir? sorularına cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Analizi, Çatışma Çözümü, Barış Müzakere Süreci, Endonezya, Açe

The Way from Dispute to Solution: The Peace Process in the Aceh Province of Indonesia

ABSTRACT

It is observed that internal armed conflicts quantitatively increased in the post-cold war era when emerged in the context of the end of the bipolar world system. Conflict analysis and conflict resolution discipline which focuses cooperation between the conflict parties and inclusive solution and also does not contain hard power policies have become a priority in today's world, in the axis of ongoing armed conflicts in different geographies. In this context, relevancy to conflict analysis, conflict resolution and peace research has increased day by day.

The main focus of this study was the analysis of the internal armed conflict and the solution process between the Indonesian government and the Free Aceh Movement in Aceh that is one of the 33 provinces of Indonesia within the framework of conflict analysis and resolution discipline where theoretical and practical dimensions are reflected together. The ultimate aim of this study was to fill the deficiency of Turkish literature on the analysis and resolution of the conflict in Aceh and also contribute to the field. Conflict analysis and resolution discipline which have multi-disciplinary characteristics and can be applied by a wide-scale from internal armed conflicts to individual conflicts and also from interstate conflicts to international conflicts constitute a new area in Turkey. Moreover, it is seen that studies related to the Aceh case in Turkey remain barren as well. Such a study was prepared to contribute to Turkish literature and analyze what sort of steps can be followed for ongoing conflict processes by reviewing this case study that was seen in the Aceh region and succeeded finally.

It is an important issue to assimilate successful examples in the peace process within the framework of Aceh, which shows that the conflict resolution is possible. In this context, even though the dynamics of the conflicts differ from each other, the aim

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-6915-5620, fulya.koksoy@batman.edu.tr

** Çalışmada, Özgür Açe Hareketi için kısaca GAM kullanılmaktadır.

Makalenin Gönderim Tarihi: 23.06.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 07.09.2020

of creating a study in this direction is based on the idea of the example of Aceh, which has been resolved, will be a precedent for the ongoing armed conflicts in the world.

In this context, this paper seeks answers to following questions: What are the main factors that constitute the historical background of the conflict and affect the conflict to hit to top? What conditions were valid for passing to the conflict resolution phase? What are the issues that are effective in starting peace negotiations that are one of the five stages of conflict resolution? (reaching to mutually hurting stalemate, the role of the effective mediator in the process, support of external actors in the peace process, etc.). What are the effective variables in accomplishedly resolving the conflict?

Keywords: Conflict Analysis, Conflict Resolution, Peace Negotiation Process, Indonesia, Aceh

1. Giriş

Soğuk Savaşın sona ermesi çerçevesinde niceliksel olarak artan iç silahlı çatışmaların, barış araştırmaları ve çatışma çözümü literatürüne alan açtığı görülmektedir (Coleman, 2003; 1-37; Coleman, 2006; 53-538; Crocker vd., 2005; 3-32; Gray vd., 2007; 1415-1429; Kriesberg, 1998; 332-342; Krisberg vd., 1989). Söz konusu literatür bağlamında, dünya üzerinde farklı coğrafyalarda yaşanan çatışma örneklerinden bazılarının çözüme kavuşarak barış sürecine evrildiğine buna karşın günümüzde farklı bölgelerde devam eden çatışmalara şahit olunmaktadır. Öte yandan, çözüme kavuşan örnekler bağlamında devam eden çatışmalar için çözüm yolları analiz edilmektedir. Öyle ki birçok çalışma, çatışma çözümü çerçevesinde çatışan tarafların hangi aşamalardan geçerek müzakere sürecine yöneldiklerine odaklanmaktadır (Diehl, 1998; 1-25; Diehl ve Goertz, 2000; Mor ve Maoz, 2002; Siver, 2005; Zartman, 1995, 2009, 2013; Zartman ve Rubin, 2002; 3-29). Bu minvalden hareketle bu çalışmada, Endonezya'nın 33 eyaletinden biri olan Açe'de (Aceh) Endonezya hükümeti (*Government of Indonesia-GOI*) ve GAM arasında yaşanan çatışma ve çatışmanın çözüm süreci analiz edilmektedir. Bu bağlamda öncelikle Açe bölgesinde yaşanan ve taraflar arasında çatışmaya dönüşen sorunun tarihsel arka planı ele alınmaktadır. Çatışmanın nedenlerinin tarihsel bir perspektif ile analizi sonrasında, söz konusu çatışmanın iki nihai tarafı olan GAM ile Endonezya hükümetinin çatışmanın turmanması sürecindeki stratejileri incelenmektedir. Akabinde, barış sürecine geçişteki önemli bir dönüm noktasını teşkil eden 2005 yılına gelinceye kadar bölgede çatışmanın çözümlenmesine ilişkin atılan adımlar ve 15 Ağustos 2005 yılında imzalanan barış anlaşması sonrasındaki süreç ortaya konmaktadır. Diğer yandan, barış araştırmaları ve çatışma çözümü literatüründe çatışmanın doğası ve çözümüne ilişkin çeşitli teorilerin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu teorilerden biri, kökeni William I. Zartman'ın "olgunlaşma" teorisine dayanan ve Dean G. Pruitt tarafından geliştirilen "hazır olma" teorisidir. Bu bağlamda çalışmanın son bölümünde hem çalışmayı teorik bir zemine oturtmak hem de teorinin ortaya koyduğu çıktıları Açe örnek olayı ekseninde analiz ederek, teoriyi pratik boyuta taşımak amacıyla Açe'deki çatışma çözümü hazır olma teorisi bağlamında analiz edilmektedir. Tüm bu hususlar ekseninde bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmakta olup, konuya ilişkin önem arz eden kaynakların özetlenmesi ve yorumlanmasına dayanan betimsel analiz yöntemi ile elde edilen veriler idelenmektedir.

2. Tarihsel Bir Perspektiften Endonezya'nın Açe Bölgesindeki Çatışma Sürecinin Arka Planı

17.508 adaya, büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir nüfus yapısına*, farklı etnik kimliklere** sahip ve coğrafi olarak Güneydoğu Asya'da yer alan Endonezya, yaklaşık üç yüz yıl Hollanda'nın eski sömürgesi olarak kalmış, akabinde II. Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın işgaline uğramış ancak Japonya'nın savaş yenilgisiyle teslimiyeti ardından 17 Ağustos 1945 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Endonezya'nın uluslararası platformda bağımsızlığının tanınması ise 27 Aralık 1949'a tarihlenmektedir.***

* Endonezya'daki dinsel yapı: %87,2 Müslümanlar, %7 Protestanlar, % 2,9 Katolikler, %1,7 Hindular ve % 0,9 Diğerleri (CIA, 2019).

** Etnik çeşitliliğe sahip Endonezya'da nüfusun % 40,1'i Java, % 15,5'i Sunda, %3,7'si Malay, % 3,6'sı Batak, %3'ü Madura, % 2,9'u Betavi, %2,7'si Minangbakau, % 2,7'si Bugis, %2 'si Banten, % 1,7'i Banjar, % 1,4'ü Açe, %1,4'ü Dayak, % 1,3'ü Sasak ve % 1,2 'si Çinli gibi farklı etnik kimliklerden oluşmaktadır (CIA, 2019).

*** Büyük Britanya'nın arabuluculuğu ekseninde Hollanda ve Endonezya arasında 15 Kasım 1946 tarihinde imzalanan "Lingadjadi Anlaşması" ile Hollanda, Endonezya'nın bağımsızlığını tanımaya başlamış ancak bu durumun somut olarak 27 Aralık 1949 tarihinde Hollanda tarafından kabulünde ise uluslararası kamuoyunun baskısı ve Birleşmiş Milletler gözetiminde gerçekleşen yuvarlak masa toplantısında imzalanan anlaşmanın etkisi söz konusu olmuştur (Lingga, 2007; 3).

Endonezya'nın batısında bulunan Sumatra Adası'nın kuzey kesiminde yer alan, Malakka Boğazı, Pasifik ve Hint Okyanuslarıyla çevrili ve nüfusunun % 98,6'sının Müslüman olduğu Açe, 1607-1636 dönemleri arasında başta olan Sultan İskender Muda döneminde altın çağını yaşamış ancak 19. yüzyıldaki sömürge döneminde ise Hollanda'ya karşı uzun dönemli bir savaş içine girmiştir. Öte yandan, Endonezya'nın bağımsızlığı sonrasında 1950'lerle beraber, hem topyekûn olarak bölgenin çıkarları ve kimliği bağlamında hem de İslam hukukunun uygulanması için Endonezya hükûmetine (Sukarno iktidarı) karşı ayaklanmalar* silsilesi yaşanmaya başlamıştır. Bu noktada ilk ayaklanma, Darül-İslam hareketi ekseninde 1953 yılında gerçekleşmiştir ki aslında bu ayaklanma çerçevesinde bağımsızlık hedefi söz konusu olmamıştır. Diğer taraftan, mevzubahis ayaklanmaları hafifletmek amacıyla hükûmet tarafından 1959 yılında bölgeye “özerklik” verilse de ortaya konan vaatlerin yerine getirilmemesi, ekonomik ve sosyal haklara ilişkin bölge halkının uzun yıllar büyük oranda ayrımcılığa uğraması çerçevesinde 1970'li yıllar, Açe halkının bağımsızlık talebi ekseninde merkezî hükûmete karşı (Suharto iktidarı) yeniden ayaklanma eğilimine şahit olmuştur. Öyle ki bu noktada 4 Kasım 1976 tarihinde Hasan di Tiro** önderliğinde kurulan “Özgür Açe Hareketi'nin”(GAM)*** devreye girdiği görülmektedir (Lingga, 2007; 3-4). GAM, salt şeriat temelinde İslami bir devlet yapısına odaklanan ve bağımsızlık talebini haiz olmayan Darul İslam hareketinden farklı olarak bağımsızlık konusunu önceliklendirmiştir (Kell, 1995; 33; Muzwardi, 2016; 160). Ayrıca, altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise 1970'lerde bölgedeki doğal kaynakların keşfi ile 1976 yılında GAM'ın kurulması doğrultusunda çatışmaların boyut değiştirmesidir. Öyle ki bazı akademisyenler, söz konusu bu doğal kaynakların Açe'de yaşanan çatışma sürecini alazladığını ifade etmektedir (Ross, 2004; 343). Öte yandan, 1989 yılında Endonezya hükûmeti ağır güvenlik önlemleri alarak, Açe'yi “askeri operasyon bölgesi” (*Daerah Operasi Militer*) olarak ilan etmiştir. Hükûmet güçleri tarafından yapılan operasyonlar çerçevesinde birçok örgüt militanının yakalanıp, öldürülmesine ek olarak, söz konusu operasyonların sivil zayıf boyutu oldukça fazla olmuştur. Nitekim *Human Right Watch* tarafından 2001 yılında yayımlanan raporda, 1989-1998 dönemlerini kapsayan bu operasyonlar çerçevesinde 871 sivil vatandaşın hayatını kaybettiği, 500 kişinin kayıp olduğu, binlerce Açeli'nin tutuklandığı ve askeri kamplarda işkenceye maruz kaldığı belirtilmektedir (Human Right Watch, 2001; 8). Üstüne üstlük, bu operasyonlar sorunu kökten çözememiş aksine GAM'ın hükûmete yönelik karşı saldırılarını artırıcı bir unsura dönüşmüştür.

Sonuç olarak, 1953-1962 dönemi kapsayan Darül-İslam hareketi ve 1976-2005 döneminde GAM eksenli ayaklanmalar çerçevesinde uzun yıllar çatışma ortamına gebe kalan bölgede aşırı merkezileşme, askeri diktatörlük, doğal ve ekonomik kaynakların adil bir şekilde dağıtılmaması****, insan hakları ihlalleri***** ve sivil otoritenin adaletsiz bir şekilde yönetilmesi gibi nedenler Endonezya hükûmetine karşı direnişin temel unsurlarını teşkil etmiş ve GAM da söz konusu bu direnişin baş aktörü rolünü oynamıştır (Kural, 2016; Yenigün ve Duran, 2010; 463-486; Powell, 2015; 98). Bu noktada İslami bir rejim hedefiyle Açe'nin bağımsızlığını isteyen GAM (Lingga, 2007; 4; Asia Foundation, 2017) ile Endonezya hükûmet güçleri arasında cerayan eden iç silahlı çatışma doğrultusunda yaklaşık 15 bin kişi hayatını kaybetmiştir (Feith, 2007; 1-2; İncesoy, 2016; Hamsici, 2013).

* İslam'dan ziyade tek tanrı inancı, adil ve medeni toplum, Endonezya'nın birliği, demokrasi ve sosyal adalet üzerine temellenerek Endonezya'nın resmi ulusal ideolojisi olan Pancasila'nin benimsenmesi, Darül-İslam hareketi ekseninde Açe bölgesinde yaşanan ayaklanmaları alevlendiren önemli bir unsur olmuştur (Lingga, 2007; 2).

** Tiro, Açe halkının sömürge dönemi öncesindeki bağımsız bir ulus olarak restore edilmesi ve bölgenin Endonezya'dan ayrılması gerektiğine inanmaktadır (Muzwardi, 2016; 160).

*** Hasan di Tiro liderliğinde kurulan ve ilk adı Aceh Sumatra Ulusal Kurtuluş Cephesi (*Aceb Sumatra National Liberation Front-ASNLF*) olarak geçen GAM'ın başlangıç noktası, 1950'lerin başında Teungku Daud Beureueh önderliğinde Kalimantan ve Batı Cava'da başlatılıp, amacı Endonezya İslam Cumhuriyeti'nin kurulması olan Darül-İslam hareketine dayanmaktadır (Lingga, 2007; 2-4).

**** Doğal kaynaklar açısından son derece zengin bir bölge olan Açe'de sorun, Endonezya hükûmeti'nin söz konusu kaynakları bölgeye herhangi bir katkı vermeksizin salt kendi kullanımından kaynaklanmıştır ki bu husus bölge ve merkezî hükûmet arasında orantısız bir durum portresi çizmiştir: Bir tarafta bölgenin kaynaklarını kullanarak zenginleşen merkezî hükûmet, diğer tarafta ise Açelilerin bu zenginliğe rağmen gitgide fakirleşmesi (Çiftçiöğlü ve Balıktaş, 2018). Ayrıca, 1970'lerde Açe bölgesinde başlayan doğal gaz ve petrol keşifleri sonrasında söz konusu kaynakların Exxon ve Mobil gibi yabancı şirketlere verilmesi ve Açe halkının hiç bir pay alamamaları, merkezî hükûmete yönelik bölgedeki ayaklanmaları alevlendiren bir unsur olmuştur (Dawood ve Sjafrizal, 1989; 107-123).

***** Özellikle 1977-1981 ve 1989-1994 arası dönemlerde Endonezya ordusu tarafından bölgedeki ayaklanmaları kökten yok etme amacının bir parçası olarak çok sayıda insan hakları ihlali gerçekleştirilmiştir (Asia Watch, 1990).

3. Çatışmanın Nedenlerinden Ana Aktörlerin Stratejilerine: Çatışmanın Tırmanması

3.1. GAM'ın Stratejileri

Çatışmayı kazanmak noktasında GAM'ın kullandığı en güçlü stratejilerden biri, toplumun kalbini kazanmaya yönelik olmuş; bunu sağlamaya çalışırken de hükûmet altyapılarının, ordu veya güvenlik güçlerininin baltalanması ve hükûmete yönelik dış desteğin engellenmesine ilişkin stratejiler takip edilmiştir. Öyle ki GAM'ın stratejisi temel olarak gerilla mücadelesi ve siyasi yollardan uluslararasılaşma olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır (Schulze, 2006; 226). GAM, uluslararasılaşma stratejisini Açe'nin Endonezya hükûmetinden ayrılması konusunda uluslararası toplumun merkezî hükûmete baskı yapması için kullanmıştır. Öte yandan, Endonezya hükûmetine dış desteğin bertaraf edilmesi için GAM, uluslararası insan hakları örgütlerine, merkezî hükûmeti insan hakları ihlalcisi olarak resmetmeye çalışmıştır (Schulze, 2007; 95). Ayrıca hükûmetin bu insan hakları ihlalleri odak noktasına konularak, kamuoyu harekete geçirilmiştir (Ross, 2004; 49). Üstüne üstlük GAM, yerel yönetim altyapısını devre dışı bırakmaya ve kendi kurumsal altyapısını güçlendirme odaklı olmuştur ki bu stratejisinin sonucu olarak 2001 yılına kadar Açe'nin neredeyse tüm köyleri (%80) GAM'ın kontrolü altına geçmiş ve neredeyse tüm hükûmet altyapısı durmuştur (Ross, 2004; 49-50). Endonezya hükûmetinin Açe'nin toplumsal yapısı ekseninde yeterli olmayan istihbarat kapasitesine karşın, GAM'ın verileri ele geçirme ağının çok iyi organize edilmesi ve araziye de iyi kullanma kabiliyeti nedeniyle GAM ve hükûmet güçleri arasındaki çatışmaların çoğu, örgütün kendi seçtiği koşullar altında gerçekleşmiş ve Endonezya güvenlik güçlerinin savunmasızlığından yararlanılmaya çalışılmıştır. Nitekim GAM'ın gerilla stratejisi, kazanç örgütün lehinde dönüşmüşse “savaşmak” bunun tam tersi ise ve çatışmanın sonucu öngörülebilir değilse “geri çekilmek” üzerine kuruludur ki bu husus örgüt bağlamında “100'de 100 zaferi garanti edemiyorsak, bu savaş içinde yer almamalıyız ve düşman çok iyi silahlendirildiği zaman, çatışmadan kaçınmalıyız” şeklinde özetlenmektedir (Tse-Tung, 1970; 63).

Diğer taraftan, aktif üye sayısı ve cephane kapasitesi* zaman içinde artan örgüt, siyasi mücadele bağlamında ise çatışmayı uluslararasılaştırma yoluna gitmiştir. Örneğin GAM; Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütleri ve İsveç, Norveç gibi devletleri etkileme yoluna giderek, bu aktörler tarafından ayrılıkçı bir hareket olarak değil bir özgürlük savaşçısı olarak tanınmayı istemiştir (Putranto, 2009; 59). Ancak bu noktada belirtmekte fayda var ki GAM'ın hedefi bu yönde olsa dahi hem faaliyetleri hem de söylemleri ve ilk varoluş sebebi, ayrılıkçı bir örgüt profilini yansıtmaktadır.

Öte yandan, 2000 yılında Cenevre'de başlayan müzakereler, Açe sorununu uluslararası platformda ön plana çıkarmıştır. Bu noktada GAM ise merkezî hükûmete yönelik dış desteği alaşağı etmek için askeri kartını kullanarak hükûmeti provoke etmiş, güvenlik güçlerinin iyi durumda ve uzun süreli bir savaşa hazır olmadığı gerekçesiyle sivil hedeflere, hükûmet kurumlarına yönelik saldırılarını artırmıştır. Sonuç olarak GAM, er ya da geç Endonezya hükûmetinin Açe sorunu bağlamında hata yapıp, meşruiyetini kaybetmesini ve böylece GAM'ın uluslararası toplumda sempati kazanmasını beklemiştir (Lehr, 2006; 148; Putranto, 2009; 60).

3.2. Endonezya Hükûmetinin Stratejileri

Hükûmetin söz konusu çatışma bağlamında net bir strateji ortaya koyamadığına ilişkin eleştirilere rağmen Endonezya hükûmeti, toplumsal hoşnutsuzluğu ve ayrılıkçı hareketlere yönelik halk desteğini azaltmak için kontrgerilla stratejisine başvurmuştur ki bu yöntem Açe'deki isyanla mücadelede başarı sağlanması için önemli bir unsur olarak görülmüştür (International Crisis Group, 2003). Öte yandan, hem Başkan Vahid hem de Sukarnoputri döneminde askeri olmayan barışçıl stratejilere yönelinse de GAM ekseninde devam eden çatışmalar ve şiddet eğilimi doğrultusunda hükûmet sert güç politikalarına devam etmiştir (Miller, 2009; 102). Ayrıca Vahit döneminde sürgündeki GAM liderleriyle görüşülmesine yönelik tutum, askeri liderler ve hükûmet temsilcileri tarafından desteklenmemiştir. Diğer taraftan, hükûmetin Açe

* 1976'dan 1979'a kadar geçen sürede 25-200 arasında olan örgütün militan sayısı, 1989'dan 1991'e hızla artmış ve 2004 yılı sonuna kadar 15.000-27.000 arası bir rakama yükselmiştir. “Düşmanlıkların Sona Erdirilmesi” anlaşması sırasında ise örgütün, 2,234 adet silaha sahip olduğu ancak zaman içinde mühimmat sorunu yaşadığı belirtilmektedir (Schulze, 2006; 227; Ross, 2004; 36).

sorununun ayrılıkçı bir sorun olduğuna ilişkin uluslararası toplumun ikna edilmesinde strateji eksikliğini haiz olduğu zaman zaman dile getirilmiştir (Putranto, 2009; 61).

Sonuç olarak, hükümet ekseninde GAM ile Açe toplumu arasındaki bağı kesme amacı ön planda olmuştur. Ayrıca GAM'ın lojistik anlamda kıyı ve diğer bölgelerden destek sağlaması engellenmeye çalışılmakla beraber, hükümet güçlerinin ana stratejisi militanların öldürülmesi, tutuklanması eğiliminde olmuştur (Sebastian, 2006; 144). Nitekim 2003 yılında hükümet tarafından gerçekleştirilen “Birleşik Operasyon” çerçevesinde GAM'ın 5000 militanının yarısı öldürülmüş, büyük kısmı yakalanmış ve 2000 adet silahının 459'u ele geçirilmiştir. Ancak bu noktada büyük bir problem yaşanmıştır ki söz konusu sorun, hükümet ekseninde gerilla savaşçıları ile siviller arasında net bir ayrım yapılmamasından kaynaklanmıştır. Söz konusu bu durum, 2003 hükümet güçleri tarafından 124 sivilin ve 109 GAM militanının öldürüldüğünün ele alındığı istatistikî rapor çerçevesinde de görülmektedir. Ancak, ordu ve polis güçlerinin GAM ve siviller hakkında farklı tanımlamalara sahip olmaları ve ölenlerin GAM militanı olup olmadığına ilişkin bağımsız bir doğrulama yapılamaması çerçevesinde bu hususun yaşandığı ifade edilmektedir (International Crisis Group, 2003).

4. Çatışmadan Çözüme: Adım Adım Nihai Barış

Ekonomik istikrarsızlık başta olmak üzere hükümet karşıtı birtakım hareketler çerçevesinde 1998 yılında 32 yıllık Suharto iktidarının sona ermesi sonrası, Açe'de devam eden çatışmanın çözüme doğru gidilmesi sürecinde her ne kadar yaklaşık bir sene gibi kısa bir süre zarfında görevini ifa etse de yeni Başkan Bacharuddin Yusuf Habibie (1998-1999) döneminde yaşanan önemli bir gelişme, 1989 yılında “askeri operasyon bölgesi” ilan edilen Açe'nin bu durumunun 7 Ağustos 1998'de kaldırılması olmuştur. Ancak bu hususa rağmen GAM, uluslararası topluma Endonezya ordusunu insan hakları ihlalcisi olarak resmetmeye devam etmiş ve şiddet faaliyetlerini hız kesmeden artırmıştır (Rabasa ve Chalk, 2001; 31; Putranto, 2009; 51).

1999 yılında yeni Başkan Abdurrahman Vahit döneminde ise GAM ile barış ve müzakere sürecine yönelik ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Nitekim hükümet, askeri olmayan barışçıl çözümleri devreye sokarak, sorunun çözümüne ilişkin üçüncü tarafların dâhil olması çerçevesinde uluslararası desteği artırma eğiliminde olmuştur. Öyle ki hem Vahit'in gruplar arası uyum ve barışçıl diyalogtan yana olan tutumu hem de 1999 yılına kadar yaşanan şiddetin gittikçe artması barışçıl bir çözüme ulaşma aciliyetini de artırmıştır (Aspinall, 2018). Bu noktada Vahit'in, Martin Griffiths'in kurucusu olduğu İsviçre kökenli bir sivil toplum kuruluşu olan Henry Dunant Merkezi (HDM)* ile kurmuş olduğu diyalog çerçevesinde Cenevre Müzakereleri olarak isimlendirilen ve 2000-2003 yılları arasını kapsayan müzakere süreci başlamıştır (Aspinall, 2018; 91, 98). Söz konusu bu süreç ABD, BM ve AB tarafından da desteklenmiştir. Ayrıca, devam eden bu müzakere sürecinde önemli mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu mekanizmalardan biri, GAM ve Endonezya hükümeti temsilcilerinden oluşan, görevi şiddetin azaltılması ve bunun için gerekli yöntemlerin belirlenmesi olan Güvenlik Yöntemleri Ortak Komitesi (*Joint Committee on Security Modalities-Komite Bersama Modalitas Keamanan- KBMK*) iken diğer mekanizma, Açe toplumu için insani yardım, rehabilitasyon ve kalkınma projelerinin oluşturulması görevini ifa eden İnsani Faaliyetler için Ortak Komite'dir (*A Joint Committee on Humanitarian Action -Komite Bersama Aksi Kemanusiaan- KBAK*). Bir diğer mekanizma ise anlaşmaların uygulanması ve bunlara yönelik ihlallerin araştırılmasından sorumlu olan Güvenlik Yöntemlerini İzleme Merkezi'dir (*Security Modalities Monitoring Team-Tim Monitoring Modalitas Keamanan- TMMK*) (Aspinall ve Crouch, 2003; 15-16).

Bu adımlara rağmen, 27 Ocak 2000 tarihinde İsviçre'de Hasan Tiro (GAM'ın lideri) ve Hasan Wirajuda (Endonezya hükümet temsilcisi) arasında başlayan ilk görüşmede GAM tamamen bağımsızlık istediğini belirtmiş, buna karşın hükümet tarafı ise müzakerelerin Endonezya üniter devleti altında gerçekleşmek zorunda olduğunu vurgulamıştır (Aspinall ve Crouch, 2003; 11; Putranto, 2009; 52-53). 2000 yılında Endonezya hükümeti ve GAM arasında başlayan ancak nihai çözüm getirmeyen müzakere sürecine ek

* Her ne kadar taraflar arasında kalıcı bir barışa neden olmasa da biri 12 Mayıs 2000'de (İnsani Duruş-*Humanitarian Pause*) ve diğeri 9 Aralık 2002'de (Düşmanlıkların Sona Erdirilmesi- *Cessations of Hostility*) olmak üzere iki anlaşmanın imzalanmasında HDM'nin arabuluculuk rolü önem arz etmektedir (Aspinall, 2018). 12 Mayıs 2000'de imzalanan anlaşma bir ateşkes olmayıp, sadece Açe bölgesine yönelik insani yardımları içermektedir (Aspinall ve Crouch, 2003; 15).

olarak, aynı yıl Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNCHR) ve Uluslararası Kızıl Haç inisiyatifiyle “insani ateşkes” ile çatışmalar kısa bir zaman zarfı için dursa da Vahit dönemi boyunca taraflar arasında yapılan görüşmelerden müspet bir sonuca ulaşılammış aksine hem GAM hem de hükümetin “Güvenliğin Sağlanması ve Yasaların Uygulanması Operasyonu” (*Operasi Pemulihan Keamanan dan Penagakakan Hukum*) kararı çerçevesinde çatışmalar devam etmiştir (Mücek, 2015; Putranto, 2009; 53; Aspinall ve Crouch, 2003; 18). Öte yandan, 2001 yılında göreve gelen yeni Başkan Magavati Sukarnoputri döneminde barışçıl bir çözümden yana olan hükümet ekseninde ve HDM'nin arabuluculuğu doğrultusunda “Düşmanlıkların Sona Erdirilmesi” anlaşması 2002 yılında imzalanırsa da GAM'ın yeni yönetimle çalışmayacağını açıklaması ve Endonezya Hükümeti'nin GAM'ı silahsızlanmada başarısızlıkla suçlaması akabindeki savaş ilanı ile bir fırsat olarak addedilen bu önemli adıma ket vurulmuştur (Aspinall, 2005; Yenigün ve Duran, 2010; 476). Ayrıca GAM'ın saldırılarının devam etmesi nedeniyle bu dönemde “Birleşmiş Operasyon” (*Operasi Terpadu*)* başlatılmış ve söz konusu bu operasyon doğrultusunda GAM'ın askeri gücü ciddi oranda azaltılmıştır (Putranto, 2009; 53-55). Bu noktada hükümetin GAM ile mücadelede sert güç politikalarını hâlâ kilit bir unsur olarak değerlendirdiği görülmektedir. Barışa ulaşmak için başlatılan girişimlerin başarısız olması ise Açe'nin nihai siyasi statüsüne yönelik iki taraf arasındaki uçurumun kilit bir sorun olmasından kaynaklanmıştır (Aspinall, 2018). Öyle ki 2001 yılında merkezî hükümet tarafından GAM'a özel bir otonomi verilmesi teklifinde bulunulsa da GAM, 1976'dan beri varoluş nedeni olan Açe için tam bağımsızlık hedefini değiştirmeye istekli olmamıştır (Aspinall ve Crouch, 2003; 24-26).

Öte yandan, Magavati döneminde taraflar arasında operasyonlar ve şiddet unsuru devam etse de bu dönem zarfında çeşitli devletlerden arabulucuların oynadığı rol ekseninde sorun uluslararasılaşarak farklı bir boyuta geçmiştir. Bu noktada emekli Amerika Donanma Komutanı Anthony Zinni, Tayland eski Dışişleri Bakanı Surin Pitsuani, Yugoslavya eski Endonezya Büyükelçisi Budimir Loncar ve İsviçreli eski diplomat Benght Sodenberg'in, tarafların ikna edilmesinde oynadıkları arabuluculuk rolü önem arz etmiştir (Mücek, 2015). Buna rağmen, taraflar arasında başlatılan müzakere süreci karşılıklı görüşmelerden öteye geçemediği için başarıya ulaşılammış ve söz konusu süreç daha da şiddetlenerek iç silahlı çatışma ortamına maruz kalmıştır (İncesoy, 2016).

Bununla beraber, 2004 yılında Başkan seçilen Susilo Bambang Yudhoyono ve Başkan yardımcısı Yusuf Kalla benzer sorunların yaşandığı Poso ve Maluku bölgelerindeki müzakere süreçlerinde kazandıkları deneyim çerçevesinde, Açe'de çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülmesinden yana olmuştur (Cunliffe vd., 2009). Nitekim bu durumun oluşmasında hem 2000-2003 dönemleri arasında yaşanan başarısız müzakere süreçlerinin taraflar arasında yeni bir yola doğru gidilmesi ihtiyacını tetiklemesi hem de müzakere sürecinin yeniden başlatılmasında yaşanan bir doğal afetin de etkili bir rolü olmuştur. Aralık 2004'te yaşanan tsunami felaketi, hem GAM hem de Endonezya ordusuna büyük bir darbe indirmiş ve tarafları müzakere masasına getirme konusunda katalizör olarak, iç silahlı çatışma sürecinin farklı bir boyuta taşınmasına neden olmuştur (Feith, 2007; 1; Kural, 2016; T24, 2015). Tsunami felaketinden sonra GAM tek taraflı ateşkes ilan etmiş ve Helsinki Müzakere süreci başlamıştır. Bu aşamaya gelinmesinde ise temel olarak dört faktörün etkili olduğu belirtilmektedir. Bu faktörlerden ilki, özellikle Mayıs 2003 itibarıyla GAM'a yönelik yeniden başlatılan hükümet saldırısı çerçevesinde GAM'ın önemli ölçüde zarara uğratılması ve birçok örgüt militanının Açe'nin dağlık bölgelerine kaçmaya zorlanmasıdır. Ayrıca Endonezya hükümetinin yerel örgüt militanlarıyla ayrı bir barış müzakeresi yapmaya çalışmasının, sürgündeki örgüt liderleri üzerinde barışa yönelik bir baskı oluşturduğu vurgulanmaktadır (Aspinall, 2018). Üstüne üstlük, özellikle 2003 yılı itibarıyla taraflar arasında yenilenen şiddet, her iki tarafa da çözüme askeri yöntemlerle ulaşamayacağını göstermiştir.** İkinci ve üçüncü faktör ise yukarıda da belirtildiği üzere Susilo Bambang Yudhoyono ve Başkan yardımcısı Yusuf Kalla'nın daha önceki müzakere süreçlerinde sahip olduğu deneyim ve tsunami felaketinin hem taraflar hem de topyekün olarak Açe'nin üzerinde yarattığı olumsuz

* GAM'a yönelik gerçekleştirilen 1990'lardaki operasyonlarla kıyaslandığında bu operasyon, parlamento, siyasi liderler, Açeli olmayan halk tarafından da destek görmüştür (Sukma, 2004; 23).

** Bu husus William Zartman'ın ortaya koyduğu şiddetle çatışmaların çözüme ulaşamayacağını kabulünü yansıtan “olgunlaşma” teorisine işaret etmektedir ki olgunlaşma unsurlarından biri de “karşılıklı zarar görülen açmaz” (*mutually hurting stalemate*) noktasına ulaşılmasıdır (Zartman, 2001; 8).

havadır. Son faktör ise hem Endonezya hükûmeti hem de GAM tarafında çatışmaların risk ve maliyetleri artırdığına yönelik inancın gelişmesidir (Schiff, 2014; 63, 75, 77).

2005 yılı Ocak ayında başlayan Helsinki sürecine eski Finlandiya Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari moderatörlük yapmış ve bu süreçte Finlandiya'nın önemli sivil toplum örgütlerinden biri olan Kriz Yönetim İnisiyatifi (*Crisis Management Initiative-CMI*) yer almıştır (ICG, 2005). Ahtisaari, "her şey kabul edilinceye kadar hiçbir şey üzerinde anlaşmaya varılmayacak" formülünü ortaya koyarak, GAM'ın bağımsızlık talebinden vazgeçmesinde öncü bir rol oynamaya çalışmıştır (Aspinall, 2018). Ayrıca, müzakere sürecinin sonuna doğru somut pazarlıklar başladığında, hükûmetin anlaşmanın başarıya ulaşması konusundaki iyimserliğini resmi olarak açıklaması ve GAM'ın anlaşma koşullarına uyacağı beklentisi sürecin ilerlemesine neden olmuştur (Aspinall, 2005). Bu bağlamda, 2005 yılında başlatılan Helsinki müzakere süreci başarıya ulaşmış ve aynı yıl 15 Ağustos'ta barış anlaşması (Helsinki Mutabakat Zaptı) imzalanmıştır. 2005 yılı Ocak ayında başlayan Helsinki müzakerelerinin ilk aşamasında, GAM'ın bağımsızlık talebinden vazgeçmemesi ekseninde olumlu bir aşama kaydedilemedi de görüşmelerin ikinci aşamasında ve nihayetinde barış anlaşmasının imzalanmasının gerisinde ise hem tsunami felaketinin yarattığı ortamın etkisi hem de GAM'ın bağımsızlık talebini geri plana alarak "özerklik" talebini odak noktasına koyması bulunmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, barış anlaşması doğrultusunda Açe'lilerin elde edeceği haklar ve 2000-2003 yılları arasındaki müzakere sürecinden farklı olarak müzakere heyetine farklı etnik kimliklerden olan kişilerin de Endonezya hükûmeti tarafından dâhil edilmesinin neden olduğu ılımlı ortamın etkisi önem arz etmektedir (Hamsici, 2013).

Tarihsel bir perspektif ile kökeni çok uzun bir döneme tarihlenen Açe'de yaşanan çatışmanın, GAM ve Endonezya hükûmeti arasında çözüme ulaştığı ve bu noktada süreçte önemli bir mihenk taşı olan 15 Ağustos 2005 tarihinde imzalanan barış anlaşması çerçevesinde bazı önemli maddeler üzerinde durulmuştur. Bu maddeler ise şu şekildedir:

- 1) Çatışmada yer alan taraflar karşılıklı olarak ateşkes ilan edecektir.
- 2) GAM, silahlarını aşama aşama teslim edecektir. Öte yandan, Endonezya devlet güçlerinin Açe'den çekilmesi aşama aşama gerçekleşecek ancak bir kısım güvenlik gücü bölgede konuşlanmaya devam edecektir.
- 3) Tutuklular için genel af ilan edilecektir.
- 4) İç silahlı çatışma sürecinde yaşanan insan hakları ihlallerini araştırmak için "Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu" kurulacaktır.
- 5) Açe, kendi özerk yönetimine sahip olacak ve bu bağlamda halk, valileri ve yerel yöneticilerini kendi seçebilecektir.
- 6) Açe için İnsan Hakları Mahkemesi kurulacaktır.
- 7) Özerk bir yönetime sahip olacak Açe, kendi bayrağına sahip olabilecek ve bölgesel sembolleri kullanabilecektir.
- 8) Açe; dışişleri, ulusal güvenlik ve vergilendirme gibi bazı alanlarda Endonezya hükûmetine tabi kalacaktır.
- 9) Silahların teslimi, Avrupa Birliği ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nden 200 gözlemcinin denetlemesi çerçevesinde gerçekleşecektir.
- 10) Açe'deki doğal kaynaklardan elde edilen gelirin % 70'i Açe bölgesine verilecektir (Pan, 2005; Hamsici, 2013; Momerandum between Indonesia Government and GAM, 2005).

GAM ve Endonezya hükûmet yetkilileri arasında 2005 yılında imzalanan barış anlaşması sonrasında ise tutuklu olan GAM üyelerine siyasi af getirilmiştir. Bununla beraber, Avrupa Birliği gözetiminde GAM'ın silahları teslim alınmış ve Endonezya hükûmet güçleri ise aşama aşama bölgeden çıkarılmıştır (İncesoy, 2016). Aslında bu konu anlaşmanın ve anlaşma sürecinin en sorunlu hususlardan birini teşkil etmiştir. Müzakere sürecinde silahsızlanma hususunun hükûmet tarafından bir ön koşul olarak öne sürülmesi ekseninde yaşanan sorun ise Başkan Yardımcısı Yusuf Kalla'nın ortaya koymuş olduğu formül çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur. Nitekim söz konusu formüle göre GAM'ın bırakacağı silah sayısına paralel bir şekilde Endonezya hükûmet güçleri bölgeden çekilecektir. Öyle ki bu formül ekseninde GAM tüm silahlarını terk ederken Endonezya hükûmeti ise 24 bin askerini bölgeden çekmiştir (T24, 2015). Anlaşmanın en önemli maddelerinden biri olan "özerklik" hususu ekseninde ise Açe, özerklik

statüsüne haiz olmuştur. Ayrıca Açe'de yerel partilerin kurulmasına izin verilmiş ve GAM üyelerinin kurduğu siyasi parti (Yeni adıyla Açe/Aceh Partisi) 2006 yılında yapılan seçimleri kazanmıştır (İncesoy, 2016). Öte yandan, 2009 yılı yapılan ulusal ve yerel parlamento seçimlerinde yerel partiler seçimlere katılmış ve Açe partisi hem 2009-2014 hem de 2014-2019 dönemleri arasında gerçekleşen parlamento seçimlerinde en fazla sandalyeye sahip parti olmuştur (Aspinall, 2018; Asia Peacebuilding Initiatives, 2013; Yenigün ve Duran, 2010; 476). Bu seçimler, eski GAM liderlerinin ve taraftarlarının yerel yönetim organlarına dâhil olmalarına ve aynı zamanda hükûmetin yer aldığı projelere, kaynak lisanslarına ve diğer ekonomik fırsatlara erişmelerine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda kritik unsurlardan biri, eski militanların yerel yönetim ve seçimlere katılmasına izin veren bir mekanizmanın oluşturulması olmuştur (Aspinall, 2018).

Öte yandan, Helsinki Mutabakat Zaptı çerçevesinde ortaya konan tüm maddelerin hayata geçirilmesi sorunsuz olmamış ve bu bağlamda bazı problemler yaşanmıştır. Örneğin, Endonezya hükûmetinin, eski GAM bayrağına benzemesi ve GAM'ın bağımsızlık talebini sembolize ettiğine ilişkin gerekçesi ekseninde Açe bayrağının tasarımı veto edilmiştir. Bununla beraber, söz konusu metinde Açe'ye büyük oranda petrol ve doğalgaz geliri verilmesi ve bu kaynaklar üzerinde Açe'nin daha fazla yetki kullanmasına yönelik bir hüküm olmasına rağmen, bu hususun Açe ve merkezî hükûmet arasında müzakere edilmesi uzun yıllar almıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Helsinki Mutabakat Zaptı müzakere edildiği sürede, Açe'nin gaz stoklarının zaten hem merkezî hükûmete hem de Açe'ye büyük bir gelir sağlamayacak şekilde tükenmiş olmasıdır. Yine de bu madde, 2015 yılında Başkan Joko Widodo tarafından onaylanmıştır (Aspinall, 2018). Bununla beraber, 2006 yılında yürürlüğe giren "Açe Yönetim Kanunu", Açe'ye 15 yıl boyunca devam edecek ulusal bir "Genel Amaçlı Fon" üzerinden ek fonlar sağlamıştır. Dünya Bankası ise bu mekanizma altında 20 yıldan fazla bir süre boyunca Açe'ye yaklaşık 7,9 milyar dolar aktarılacağını tahmin etmektedir (Multistakeholder Review, 2009; 150-151). Tüm bunlara ek olarak, Helsinki Mutabakat Zaptı insan hakları konusunda da çeşitli hükümler içermesine rağmen, -eski tutuklulara yönelik genel af dışında- bunların uygulanması yavaş veya eksik olmuştur. Nitekim Mutabakat Zaptı, Açe için bir insan hakları mahkemesi kurulmasını içerse de ilk etapta ne insan hakları mahkemesi ne de Endonezya'nın ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun bir parçası olarak bir Açe Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu oluşturulmuştur. Ayrıca, Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, 2006 yılında Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile feshedilmiştir. Aradan geçen uzun yıllar sonrasında ise 2013 yılında Açe Parlamentosu Açe içinde bir Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu kurma kararı alarak söz konusu yapıyı oluşturmuştur. Bununla birlikte, son derece sınırlı bir yetkiye sahip Komisyon, hesap verebilirlik açısından da sorunları haiz olmuştur (Aspinall, 2018). Bu noktada geçmişteki adaletsizliklerle uğraşmanın, barış anlaşması taraflarının önceliği olmadığı öngörüsünde bulunmaktadır. Bu bağlamda, hem Endonezya hükûmeti hem de eski GAM liderleri, çatışma sırasında işlenen suçlar konusunda hesap verebilirlik oranının düşük olması ekseninde geçmiş suçları soruşturma konusunda çok fazla istek göstermemiştir (Aspinall, 2008). Süreçteki tüm eksikliklere rağmen, tsunami sonrasında uluslararası insanî yardım ve yeniden yapılanma çalışmaları bağlamında barış için elverişli bir atmosferin sağlanması çerçevesinde geline süreçte, CMI'nın önemli bir arabulucu rolünü ifa ettiği, ayrıca AB ve ASEAN aracılığıyla anlaşmanın çeşitli hükümlerinin oluşturulan Açe İzleme Komitesi* ile izlendiği (*Aceh Monitoring Mission-AMM*) ve ilgili kalkınma ve yönetim programlarının uygulandığı görülmektedir (Feith, 2007; 2).

Sonuç olarak, tam anlamıyla üzerinde anlaşılabilen hususlar olsa da Endonezya'nın Açe bölgesinde GAM ve Endonezya hükûmet güçleri arasında uzun yıllar devam eden iç silahlı çatışma, 15 Ağustos 2005 tarihinde taraflar arasında imzalanan Helsinki Barış Anlaşması ile çözüme kavuşmuştur.

* Söz konusu Komite, Mutabakat Zaptı çerçevesinde yedi farklı başlığı izlemekle yükümlü tutulmuştur. Bunlar; demobilizasyon, silahların toplanması, toplumsal entegrasyonun sağlanması, askerî güçler ve polislerin geri çekilmesi, GAM militanlarının yeniden entegrasyonu, doğrudan yerel seçimlerin yapılması ve insan hakları konusunun takip edilmesidir. Öte yandan, Komite'nin başkanlığındaki "Güvenlik Düzenlemeleri Komisyonu" toplantıları çerçevesinde taraflar düzenli olarak bir araya getirilmiştir (Feith, 2007; 2).

5. Hazır Olma Teorisi Çerçevesinde Açe'deki Çatışma Çözümünün Analizi

Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümü literatürü incelendiğinde, hem çatışmanın kendi doğasının hem de çözümünün analizinde teorik bir çerçeveden yararlandığı görülmektedir. Bu bağlamda dinamik teori, olgunlaşma teorisi, temel ihtiyaçlar teorisi ve rasyonel teori ön plana çıkan teorilerdir (Wallensteen, 2002; 34-39). Mevzubahis teorilerden bir diğeri ise hazır olma teorisidir (*readiness theory*) ve çalışmanın bu bölümünde söz konusu teori bağlamında Açe bölgesinde yaşanan çatışma çözümü analiz edilmektedir.

Tarafların müzakereye hazır olmalarına yönelik birtakım koşulların ele alınmasına, çatışma sürecinin çözüme doğru evrilmesindeki çeşitli faktörlerin ve taraflara birbirlerinden ayrı şekilde odaklanarak müzakerenin başlamasındaki uygun koşulların analiz edilmesine olanak sağlayan hazır olma teorisi, tarafların şiddetle çözüme ulaşamayacaklarını ele alan karşılıklı zarar görülen açmaz noktası ve müzakerenin karşılıklı bir çıkış yolu olarak algılanmasına odaklanan William I. Zartman'ın "olgunlaşma" teorisi üzerine temellenmektedir (Pruitt, 2005; 1, 6-9; Pruitt, 1997; 237). Teoriye göre düşük düzeydeki bir hazır olma durumu, tarafları uzlaşmaya teşvik ederken yüksek düzeydeki bir hazır olma durumu ise tarafların ateşkes ilanı ve/veya müzakere sürecinin başlamasıyla sonuçlanmaktadır. Bu bağlamda, taraflar arasında hazır olma durumu ne kadar belirginleşirse bu durum müzakerelerin başlaması olasılığını artırmaktadır (Pruitt, 2007; 1525). İki analiz noktası üzerine inşa edilen teori, bir yanda çatışmayı çözmeye çalışan taraflara bu durumun ne sağlayacağı ile ilgilenirken diğer tarafta barış anlaşmasının imzalanması ve uygulanması bağlamında tarafların hazır olma seviyelerine odaklanmaktadır. Ayrıca teori çerçevesinde iki psikolojik unsur da ele alınmaktadır: motivasyon ve iyimserlik. Pruitt'e göre motivasyon, taraflar ekseninde ortaya çıkan veya üçüncü tarafların baskı ve/veya arabuluculuğuyla oluşan riskleri ve maliyetleri ekseninde çatışmanın kabul edilemez veya kazanılamaz olması (taraflardan herhangi birine zafer sağlamayacağı) yönündeki his iken iyimserlik ise uzlaşma ve müzakerenin sonuçlarıyla ilgilidir ki bu husus müzakerelerin bir barış anlaşma ile sonuçlanmasını betimlemektedir. Bu iki unsur çatışan tarafları müzakereye yöneltmede önem arz etmektedir (Pruitt, 1997; 239).

Müzakere seçeneğinin göz önüne alındığı ilk aşamada iyimserlik, taraflar arasında güveni temin edici bir unsuru teşkil etmektedir. Motivasyon ise tarafların katı taleplerini hafifletmekte, böylece müzakerelerin başarısı konusunda daha fazla iyimser olunmasına sebep olmaktadır (Pruitt, 1997; 239). Teoriye göre, bir taraf çatışmayı sona erdirmek istediği zaman, karşı tarafa uzlaşmacı sinyaller göndermekte veya gizli iletişim yolları kurmaya çalışmaktadır. Eğer karşı taraf motive olursa bu sinyallere cevap verecek ve böylece ilk tarafın iyimserliği ve cesareti anlamlı ölçüde artacaktır. Öte yandan, dışsal faktörler ve/veya üçüncü tarafın çatışmayı sona erdirmeye motivasyonu, tarafları müzakereye yönelme konusunda teşvik etmektedir. Söz konusu bu üçüncü tarafın çabaları, müzakere sürecinin tamamlanmasında taraflar üzerindeki iyimserlik seviyesini de artırmaktadır (Pruitt, 1997; 239-240; Pruitt, 2005; 7-8).

Teorinin ortaya koymuş olduğu taraflar bağlamında çözüme ilişkin hazır olma durumunun, Açe örnek olayı ekseninde 2004 yılı sonu itibarıyla ortaya çıktığı ve 2005 yılında barış anlaşmasının imzalandığı görülmektedir. Ancak bu sürece gelmesinde hem taraflar hem de dışsal etkiler bağlamında motivasyon unsuru, hazır olma seviyesini perdedey artırmıştır. Öyle ki müzakerelerin başlangıç aşamasına gelinceye kadar yaşanan süreçte, taraflar arasında Açe'nin siyasi statüsüne yönelik farklılık ve şiddetin iki taraf ekseninde de devam ettirilmesi çerçevesinde tarafların birbirlerine güven duymayıp, şüpheyle yaklaşması iyimserlik seviyesinin düşük düzeyde olmasına neden olmuştur. Buna rağmen, hem hükümet hem de GAM kanadında dışsal etkenlerin etkisiyle de ortaya çıkan motivasyon unsuru sürecin başarısında önem teşkil etmiştir. Nitekim yeni Başkan Susilo Bambang Yudhoyono ve yardımcısı Yusuf Kalla'nın pragmatist duruşu, müzakere konusundaki deneyimleri, çatışmanın sert güç politikalarıyla çözülemeyeceğine ilişkin inançları ve devam eden çatışmanın risk ve maliyetleri artıracığına yönelik düşünceleri hükümet tarafındaki motivasyon düzeyini artırırken GAM tarafında hükümetle benzer şekilde çatışmanın risk ve maliyetleri yükselteceğinin ve anlaşma metninin hem GAM'a hem de topyekün olarak Açe toplumuna fayda sağlayacağını anlaşılmaması ise örgüt bağlamındaki motivasyon unsurunu tetiklemiştir. Her iki taraf çerçevesinde hem motivasyon hem de iyimserlik unsurunu alevlendiren hususlar ise sürecin barışçıl çözümü konusunda uluslararası toplum baskısı, arabulucuların rolü ve 2004 yılında yaşanan tsunami felakettir.

Ortaya konulan bu hususlar çerçevesinde süreç boyunca tarafları motive eden kaynakların geçerliliğini yitirmediği ve bu bağlamda başlayan müzakere sürecinin kısa bir süre zarfında barış anlaşmasının imzalanmasına evrildiği ve çözüme kavuştuğu görülmektedir. Teorinin ortaya koyduğu motivasyon ve iyimserlik unsurları bağlamında Açe'deki anlaşmaya gidilmesindeki süreçte, taraflar arasındaki ve/veya içindeki yüksek iyimserlik seviyesinden ziyade, öncelikle yüksek motivasyonun itici bir rol oynadığı çıkarımı yapılabilir. Nitekim yüksek motivasyon, motivasyon kaynaklarına göre daha az olduğu görülen iyimserlik seviyesinin önüne geçerek ana bir itici unsur olmuş ve müzakerelerin başlamasında tarafları hazırlamıştır.

Sonuç olarak, hazır olma teorisi çerçevesinde ortaya konulan çıktılar, Açe örnek olayında üçüncü tarafların rolü de dâhil süreci belirleyen birçok faktörün analiz edilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda Açe'de sorun bağlamında yaşanan iç silahlı çatışmanın çözümü ekseninde yaşanan müzakere sürecinin, teorinin hipotezleriyle örtüştüğü görülmektedir.

6. Sonuç

Endonezya'nın 33 eyaletinden biri olan Açe'de yaşanan sorunun kökeni, 19 yüzyıldaki sömürge dönemine kadar götürülse de iç silahlı çatışma ortamının alevlenmesi ise 1970'li yıllara tarihlenmektedir. Günümüzde de dünyadaki farklı coğrafyalarda devam eden iç silahlı çatışmalar, her ne kadar birbirlerinden hem sorunun ortaya çıkış nedenleri hem de çatışma ve çözüm süreçleri bağlamında farklı dinamiklere sahip olsa da Açe'de yaşanan süreç başarıyla çözüme kavuşan örneklerden birini teşkil etmektedir. Bir diğer ifadeyle, çatışmanın ortaya çıkış nedenleri bağlamında köklü bir geçmişe sahip Açe sorunu çerçevesinde yaşanan barış süreci, iç silahlı çatışmaya çözüm bulmak amacıyla gerçekleştirilen en başarılı girişimlerden biridir. Nitekim 2005 yılında başlayan süreç çok kısa bir süre zarfında barış anlaşmasının imzalanmasına evrilmiştir. Ancak bu aşamaya gelmesi kolay olmamış, özellikle çatışmanın tırmanması evresinde hem GAM hem de merkezi hükümetin sert güç politikalarıyla hareket etmesi, 1999-2003 yılları arasında yaşanan başarısız müzakere süreçleri ve çatışmanın perdedey devam etmesi süreci baltalamıştır. Buna rağmen, tarafların sürecin başarıyla çözüme ulaşması konusundaki istekliliklerinden vazgeçmediği görülmektedir. Öyle ki tarafların silahların susması yönündeki istekliliği, GAM'ın bağımsızlık talebinden vazgeçmesi, toplumsal olarak barıştan yana olunması, sert güç politikalarıyla zafer elde edilemeyeceğinin anlaşılması, uluslararası toplumun baskısı, arabulucuların oynadığı rol, tsunami felaketinin taraflar üzerinde ve topyekûn olarak toplum üzerinde yarattığı baskı gibi taraflar üzerinde motivasyon ve iyimserliği artırıcı faktörler ekseninde çözüme kavuşan soruna yönelik sürecin hızlanması noktasında bir diğer etki eden unsur da Helsinki Mutabakat anlaşmasının (barış anlaşmasının) son derece kısa ve karmaşık olmayan hükümlere yer vermesi olmuştur. Nitekim burada geniş kapsamlı bir özerklikle beraber, 1976 yılından itibaren GAM'ın nihai hedefi olan bağımsızlık konusunun dışarıda bırakıldığı net bir duruş sergilenmesi ve silahsızlanma, terhis, yeniden entegrasyon, siyasi katılım, insan haklarına saygı ve siyasi mahkûmlar için af gibi konularda somut bir çözüm mekanizması oluşturulması ve anlaşma hükümlerinin çoğunun başarılı bir şekilde uygulanması önem arz etmiştir.

Öte yandan, barış araştırmaları ve çatışma çözümü literatürü ekseninde öne çıkan hazır olma teorisi bağlamında çalışmanın teoriden pratiğe aktarılması zarfında söz konusu teorinin ortaya koyduğu çıktılarla Açe örnek olayındaki çatışma çözümü sürecinin birbiriyle örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, tarihsel bağlamda köklü bir geçmişe sahip olan ve zaman içerisinde iç silahlı çatışma ortamına evrilen Açe'deki çatışma sürecinin çözüme ulaşması bir anda olmamış, yukarıda zikredilen çeşitli faktörlerin aşama aşama bir araya gelmesi doğrultusunda sürecin çözüme yönelik somut bir devinim kazanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, her ne kadar çatışmaların doğası, ortaya çıkış nedenleri, tarafların beklentileri, arabulucuların sürece dâhil olup olmamaları, tarafların başarıya ulaşılması konusundaki motivasyon ve isteklilik seviyeleri bağlamında çatışma ve çözüm süreçleri birbirlerinden farklılık gösterse de başarıya ulaşmış olan Açe'deki çatışma sürecinden çıkarılabilecek derslerin günümüzde de farklı coğrafyalarda devam eden iç silahlı çatışmalara yansıtılması, sorunların tam anlamıyla çözümlenmesine sebebiyet vermese de bir nebze olsun çözüme yaklaşılmaları ve sürecin dinamizm kazanması açısından önemli bir adımı teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Asia Foundation (2017), The State of Conflict and Violence in Asia – Indonesia, [Online] Available at: <<https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2017/10/Indonesia-StateofConflictandViolence.pdf>>, [Erişim tarihi: 12. 02. 2020].
- Asia Peacebuilding Initiatives (2013), 10 Years Since the Aceh Peace Agreement: Internal Strife Continues, [Online] Mevcut: <<http://peacebuilding.asia/10-years-since-aceh-peace-agreement/>>, [Erişim tarihi: 31. 05. 2020].
- Asia Watch (1990), Indonesia: Human Rights Abuses in Aceh, [Online] Available at: <<https://www.hrw.org/report/1990/12/27/indonesia-human-rights-abuses-aceh>>, [Erişim tarihi: 10. 03. 2020].
- Aspinall, E. (2005). The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh?, [Online] Available at: <<http://www.eastwestcenter.org/publications/helsinki-agreement-more-promising-basis-peace-aceh>>, [Erişim tarihi: 03 Nisan 2020].
- Aspinall, E. (2008). Peace without Justice? The Helsinki Peace Process in Aceh, [Online] Available at: <<https://www.hdcentre.org/wp-content/uploads/2016/08/56JusticeAcehfinalrevJUNE08-May-2008.pdf>>, [Erişim tarihi: 08. 05. 2020].
- Aspinall, E. (2018). Elite Bargains and Political Deals Project: Indonesia (Aceh) Case Study, [Online] Available at: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/766031/Indonesia_case_study.pdf>, [Erişim tarihi: 27. 03. 2020].
- Aspinall, Edward ve Crouch, Harold. The Aceh Peace Process: Why It Failed?, Washington, East West Center, 2003.
- CIA (2019), The World Fact Book- Indonesia, [Online] Available at: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html>>, [Erişim tarihi: 04. 02. 2020].
- Cunliffe, S., Riyadi, E., Arwalembun, R. ve Tobi, H. (2009). Negotiating Peace in Indonesia: Prospects for Building Peace and Upholding Justice in Maluku and Aceh, [Online] Available at: <<https://www.ictj.org/publication/negotiating-peace-indonesia-prospects-building-peace-and-upholding-justice-maluku-and>>, [Erişim tarihi: 05. 04. 2020].
- Coleman, T. P. (2003). “*Characteristics of Protracted, Intractable Conflict: Towards the Development of a Metaframework*”, Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 9 (1): 1-37.
- Coleman, T. P. (2006). “*Intractable Conflict*”, Morton Deustch ve Peter Coleman (Edt.), The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice, San Francisco, Jossey-Bass, ss. 533-558.
- Crocker, A. C., Hampson, O. F. ve Aall, P. (2005). “*Introduction: Mapping the Nettle Field*”, Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall (Edt.), Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict, Washington, The United States Institute of Peace Press, ss. 3-32.
- Çiftçioglu K. ve Balıktaş B. (2018). Endonezya Barış Müzakeresi ve Kilit Mekanizmaları, [Online] Mevcut: <<https://hakikatadalethafiza.org/endonezya-baris-muzakeresinin-kilit-mekanizmalari/>>, [Erişim tarihi: 12. 02. 2020].
- Dawood, D. ve S. (1989). “*Aceh: The LNG Boom and Enclave Development*”, Hal Hill (Edt.), Unity in Diversity: Regional Economic Development in Indonesia since 1970, UK, Oxford University Press, ss. 107-123.
- Diehl, F. P. (1998). “*Introduction: An Overview and Some Theoretical Guidelines*”, Paul F. Diehl (Edt.), The dynamics of Enduring Rivalries, Urbana, University of Illinois Press, ss. 1-25.
- Diehl, F. Paul ve Goertz, Garry. War and Peace in International Rivalry, Michigan, University of Michigan Press, 2000.
- Feith, Pieter, The Aceh Peace Process Nothing Less Than Success, United States Institute of Peace Special Report 184, 2007.
- Gray, B., Coleman, T. P. ve Putnam, L. (2007). “*Intractable Conflict: New Perspectives on the Causes and Conditions for Change*”, American Behavioral Scientist, 50 (11): 1415-1429.

- Hamsici, M. (2013). Barışa Giden Yol: Endonezya'da Müslümanların Barışı, [Online] Mevcut: <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130114_peace7_indonesia.shtml>, [Erişim tarihi: 15. 05. 2020].
- Human Right Watch (2001), Indonesia: The War in Aceh, [Online] Available at: <<https://www.hrw.org/reports/2001/aceh/indacheh0801.pdf>>, [Erişim tarihi: 17. 03. 2020].
- ICG (2005), Aceh: A New Chance for Peace, [Online] Available at: <<https://www.crisisgroup.org/asia/south-east-asia/indonesia/aceh-new-chance-peace>>, [Erişim tarihi: 12. 02. 2020].
- International Crisis Group (2003), Aceh: How not to Win the Hearts and Minds, [Online] Available at: <<https://www.crisisgroup.org/asia/south-east-asia/indonesia/aceh-how-not-win-hearts-and-minds>>, [Erişim tarihi: 17. 04. 2020].
- İncesoy, S. (2016). Dünyadan Müzakere Süreci Örnekleri, [Online] Mevcut: <<https://www.yolsiyasidergi.org/dunyadan-muzakere-sureci-ornekleri-salih-incesoy>>, [Erişim tarihi: 15. 05. 2020].
- Kell, Tim, The Root of Acehnese Rebellion 1989–1992, New York, Cornell Modern Indonesia Project, 1995.
- Kriesberg, L. (1998). “*Intractable Conflict*”, Eugene Weiner (Edt.), *The Handbook of Interethnic Coexistence*, New York, Continuum, ss. 332-342.
- Kriesberg, Louis, Thorson, Stuart ve Northrup, A. Terrell, *Intractable Conflicts and Their Transformation*, New York, Syracuse University Press, 1989.
- Kural, B. (2016). Barış Sürecinin Canlanması için Her Zaman Tsunami'ye Gerek Yok, [Online] Mevcut: <<https://bianet.org/bianet/toplum/179614-baris-surecinin-canlanmasi-icin-her-zaman-tsunamiye-gerek-yok>>, [Erişim tarihi: 10. 02. 2020].
- Lehr, Peter, *Violence at Sea: Piracy in the Age of Global Terrorism*, New York, London, Routledge, 2006.
- Lingga, M. (2007). “*The Aceh Peace Process and Lessons for Mindanao*”, *Autonomy and Peace Monograph*, ss. 1-17.
- Miller, A. Michelle, *Rebellion and Reform in Indonesia: Jakarta's Security and Autonomy Policies in Aceh*, New York, Taylor and Francis, 2009.
- Momermandum between Indonesia Government and GAM (2005), [Online] Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/15_08_05_aceh.pdf>, [Erişim tarihi: 29. 05. 2020].
- Multistakeholder Review (2009), Multistakeholder Review of Post-Conflict Programming in Aceh, [Online] Available at: <<http://documents.worldbank.org/curated/en/716601468259763959/pdf/556030WP0v20Bo110Report0MSR0English.pdf>>, [Erişim tarihi: 18. 05. 2020].
- Muzwardi, A. (2016). “*Aceb Conflict Resoolution by the Government of Indonesia*”, *Jurnal Ilmu Pemerintahan : Kajian Ilmu Pemerintahan dan Politik Daerah*, 1 (1): 158-167.
- Mücek, A. (2015). Aceh Bölgesinde Sorun Neydi? Nasıl Çözüldü?, [Online] Mevcut: <<http://www.toplumsal.org/aceh-bolgesinde-sorun-neydi-nasil-cozuldu-ahmet-akif-mucek/>>, [Erişim tarihi: 05. 04. 2020].
- Mor, D. Ben ve Maoz, Zeev, *Bound by Struggle: The strategic Evolution of Enduring International Rivalries*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2002.
- Pan, E. (2005). Indonesia: The Aceh Peace Aggrement, [Online] Available at: <<https://www.cfr.org/background/indonesia-aceh-peace-agreement>>, [Erişim tarihi: 27. 04. 2020].
- Powell, Jonathan, *Teröristlerle Konuşmak: Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir?*, Nuray Önoğlu (Çev.), İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2015.
- Putranto, P. (2009). “*Aceb conflict resolution lessons learned and the future of aceb*”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, California, Naval Postgraduate School.
- Pruitt, G. D. (1997). “*Ripeness Theory and the Oslo Talks*”, *International Negotiation*, 2: 237-250.
- Pruitt, G. D. (2005). Whitter Ripeness Theory, Working Paper No. 25, [Online] Available at: <http://174.138.62.117/sites/default/files/wp_25_pruitt_0.pdf>, [Erişim tarihi: 03. 05. 2020].

- Pruitt, G. D. (2007). “*Readiness Theory and the Northern Ireland Conflict*”, *American Behavioral Scientist*, 50 (11): 1520-1541.
- Rabasa, A. ve Chalk, P. (2001). *Indonesia’s Transformation and the Stability of Southeast Asia*, [Online] Available at: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2001/MR1344.pdf>, [Erişim tarihi: 29. 03. 2020].
- Ross, L. M. (2004). “*How Do Natural Resources Influence Civil War? Evidence from Thirteen Cases*”, *International Organization*, 58 (1): 35-67.
- Ross, L. M. (2004). “*What do We Know about Natural Resources and Civil War?*” *Journal of Peace Research*, 41 (3): 337-356.
- Schiff, A. (2014). “*Reaching a Mutual Agreement: Readiness Theory and Coalition Building in the Aceh Peace Process*”, *Negotiation and Conflict Management Research*, 7 (1): 57-82.
- Schulze, E. K. (2006). “*Insurgency and Counter-Insurgency: Strategy and the Aceh Conflict October 1976 - May 2004*”, Anthony Reid (Edt.), *Verandah of Violence*, Singapore: Singapore University Press, ss. 225-271.
- Schulze, E. K. (2007). “*GAM: Gerakan Aceh Merdeka*” Marianne Heiberg, Brendan O’Leary ve John Tirman (Edt.), *Terror, Insurgency, and the State: Ending Protracted Conflicts*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, ss. 83-122.
- Sebastian, Leonard, *Realpolitik Ideology: Indonesia’s Use of Military Force*, Singapore, Institute of Southeast Asian Studies, 2006.
- Siver, S. (2005). *A Process Oriented View of Conflict Resolution*, [Online] Available at: <<http://stanfordsiver.net/wp-content/themes/twentyten/pdf/ConflictResolution.pdf>>, [Erişim tarihi: 12. 02. 2020].
- Sukma, Rizal, *Security Operations in Aceh: Goals, Consequences, and Lessons*, Washington, East-West Center, 2004.
- T24 (2015), 6 Ülkede Silahsızlanma Hangi Aşamaya Geldi?, [Online] Mevcut: <<http://t24.com.tr/haber/6-ulkede-silahsizlanma-hangi-asamada-geldi,289512>>, [Erişim tarihi: 05. 04. 2020].
- The Danish Immigration Service (2019), *Indonesia: Aceh Province, Brief Report*, ss. 1-12.
- Tse-Tung, M. (1970). “*Basic Tactics*,” Nathan Leites and Charles Wolf (Edt.), *Rebellion and Authority: An Analytic Essay on Insurgent Conflicts*, Chicago, Markham Publishing Company, ss. 56-71.
- Wallensteen, Peter, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System*, London, Sage Publications, 2002.
- Yenigün, C. ve Duran, S. (2010). “*Endonezya: Çatışmadan Demokrasiye*”, *Dünya Çatışmaları*, ss. 463-486.
- Zartman, W. I. (1995). “*Dynamics and Constraints in Negotiations in Internal Conflicts*”, I. William Zartman (Edt.), *Elusive Peace: Negotiating an End to Civil Wars*, Washington DC: Brookings Institution, ss. 3-29.
- Zartman, W. I. (2001). “*The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments*”, *The Global Review of Ethnopolitics*, 1 (1): 8-18.
- Zartman, W. I. (2009). “*Conflict Resolution and Negotiation*”, Jacob Bercovitch, Victor Kremnyuk ve I. William Zartman (Edt.), *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, CA: Sage Publishers, ss. 322-339.
- Zartman, W. I. (2013). *Ripeness*, [Online] Available at: <<http://www.beyondintractability.org/essay/ripeness>>, [Erişim tarihi: 18. 01. 2020].
- Zartman, W. I. ve Rubin, J. Z. (2002). “*The Study of Power and the Practice of Negotiation*”, I. William Zartman ve Jeffrey Z. Rubin (Edt.), *Power and Negotiation*, USA: The University of Michigan Press, ss. 3-29.